

יציאה ידי חובה במצוות הצריכות שמיעה לכבד שמיעה השומע בעזרת מכשיר שמיעה

ניר רוזנברג
רב הישוב עינב

- א. מבוא
- ב. תשובת הגרש"ז אויערבך
- ג. אחרונים שהקלו
- ד. שמיעה באמצעות מכשיר כשאפשר לשמוע גם בלעדיו
- ה. מסקנות למעשה

א. מבוא

יש מצוות שיוצאים בהן ידי חובה על ידי שמיעה, כגון מקרא מגילה, שופר, קריאת התורה וכד'. בדורות האחרונים הומצאו הרמקול והמיקרופון, וכן מכשירי שמיעה לכבדי שמיעה. הפוסקים דנו אם ניתן לצאת ידי חובה בשמיעה באמצעותם מפני שהקול אינו עובר בצורה טבעית לגמרי. אמנם כבר בדורות הקודמים כתבו על כך, אך בדור האחרון מצאנו ריבוי כתיבה בנושא, וכן התחדדה ההבנה באשר לאופן פעולתם של מכשירי השמיעה השונים. בדור האחרון סומכים כולם את כתיבתם על הניתוח הטכנולוגי שהניח הגרש"ז אויערבך, ולכן נפתח מאמר זה בניתוחו ובתשובתו של הגרש"ז זצ"ל, ואחריו נביא את הפוסקים האחרים. חלק מהתשובות עוסקות ישירות במכשיר שמיעה, וחלקן במיקרופון רמקול או טלפון – אך העיקרון דומה.

ב. תשובת הגרש"ז אויערבך

בשורת מנחת שלמה ח"א סימן ט כתב הגרש"ז נחרצות כנגד קודמיו שלא הבינו כיצד פועלים המכשירים החשמליים המגבירים את הקול. הוא קובע באופן חד-משמעי שהקול המגיע לאוזן השומע איננו הקול היוצא מהמשמיע, אלא זה קול חשמלי (הדומה לקולו של המשמיע), בעוד שלפניו הניחו שהקול הוא אותו הקול אלא שמעורבים בו דברים אחרים:

והתינה אם המיקרופון והרם-קול היו רק מגבירים או מרכזים את קול האדם שיהא נשמע גם למרחקים, כעין אפרכסת או צנור חלול וכדומה אפשר דאז היה שפיר נחשב כאילו שומעים ממש את קול האדם... אבל למעשה אינו כן וכמו שאמרנו, שהחוט היוצא מן המיקרופון מוליך רק זרם משתנה של חשמל הגורם בסופו להניד את הממברנה הנותנת את הקול באותן התנודות של ממברנת המיקרופון ועל ידי זה נוצר הקול, אבל טעות גדולה היא לחשוב שהחוטים מוליכים ממש את הקול כמו שהם מוליכים זרם... ולכן תמה אני מאד על כמה מגדולי הרבנים שהתירו לשמוע מקרא מגילה דרך מגביר קול ואיך לא שמו לבם לדבר זה שרק קול תנודות של ממברנה שומעים ולא קול מקרא מגילה של אדם.

בעקבות ניתוח זה הוא קובע בצער שאי אפשר לצאת ידי חובה בשמיעה במכשיר שמיעה, וכן בשמיעה ממיקרופון או רמקול, מפני שאין שומעים את המצווה מקול אדם ברי-חיובא אלא ממכשיר חשמלי:

מצטער אני שלפי זה נמצא שהאנשים אשר אזנם כבדה משמוע ומשתמשים במכשיר של מיקרופון וטלפון קטן לקרב את קול המדבר לאזנם שלפי"ז אינם יוצאים כלל חובת שופר ומקרא מגילה וכדומה... שלגמרי נפסק ונעלם הקול ונהפך רק לגלי זרם שאין אוזן אדם יכולה כלל לשומעם מפני שבתוך החוט אינם כלל גלי קול כל זמן שאינם מתהפכים לבסוף ע"י מגנט וממברנה לגלי קול, ככה"ג שפיר מסתבר דלכו"ע בטל שפיר היחס שבין השומע ובין הקורא והתוקע.

בסוף תשובתו חוזר הגרש"ז ומחזק את קביעתו:

קצור הדברים הוא שאין להשתמש בבית הכנסת לצרכי תפילה במיקרופון ורם-קול, היות שהדבר הזה נחשב רק כהנפת סודרים שהיתה באלכסנדריה של מצרים לדעת היכן החזן עומד בתפלתו, אבל אי אפשר כלל לצאת בשמיעה זו בשום דבר שחייבים לשמוע מפי אדם. ואף שיודע אני שרבים יתמהו על כך וכמו זר יהיה דבר זה בעיניהם, עם כל זאת האמת הוא כדברינו, וברור הוא בעיני שזה מוזר רק לאלה שאינם יודעים כלל מה טיבם של המכשירים האלה (וחושבים מחשבות הבל שחוטי הטלפון או גלי הרדיו מוליכים ממש את קול האדם. וכדי להוציא מלבם טעות זו הארכתי מאד בביאור הדברים) אבל לא ליודעים את האמת, כי בדברי בזה עם מביני מדע ויודעים בהלכה כולם הסכימו לי.

עם הגרש"ז הסכימו הרבה אחרונים, ובהם הגאון הרב עובדיה יוסף זצ"ל (יחווה דעת ח"ב סי' סח וח"ג סי' נד), שו"ת משנה הלכות (ח"ד סי' פה) ובספר מועדים וזמנים (לגאון הרב משה שטרנבוך, ח"ו סי' קה).

ג. אחרונים שהקלו

1. דעת הגאון החזון איש

כאמור לעיל, כל אחרוני זמננו הסכימו עם ניתוחו של הגרש"ז את אופן פעולת המכשירים החשמליים, אך יש אשר בכל זאת קבעו שניתן לצאת ידי חובה בשמיעה דרך מכשיר חשמלי.

הגרש"ז עצמו מביא בהערה מאוחרת על תשובתו את מה שאמר לו הגאון החזון איש זצ"ל:

לאחר שכבר נדפס מאמר זה נזדמן לי לדבר עם מרן בעל החזו"א זצ"ל ואמר לי שלדעתו אין זה כ"כ פשוט, ויתכן דכיון שהקול הנשמע נוצר ע"י המדבר וגם הקול נשמע מיד כדרך המדברים "אפשר" דגם זה חשיב כשומע ממש מפי המדבר או התוקע, וכמדומה לי שצריכים לומר לפי"ז דמה שאמרו בגמ' אם קול הברה שמע לא יצא, היינו

מפני שקול הברה נשמע קצת לאחר קול האדם משא"כ בטלפון ורם-קול, ולענ"ד הוא חידוש גדול מאד ואין אני מביין אותו.

אף שהחזון איש הסכים עם קביעת הגרש"ז שהקול היוצא מהמשמיע איננו הקול המגיע אל השומע אלא קול אחר, הוא קבע שכדי לצאת ידי חובה נדרשים רק שני תנאים:

א. הקול נוצר על ידי המדבר (אף אם אחר כך עובר שינוי, תחילת יצירתו הייתה על ידי המשמיע).

ב. השומע ישמענו מיד, כדרך המדברים (שהרי לולא כן, יוכל אדם להקליט ברשמקול קול שנוצר על ידו ולהשמיעו לאחר זמן).

הגרש"ז מקשה על החזון איש ממשנה וגמרא במסכת ר"ה (דף כו) שנפסקה להלכה בשולחן ערוך (או"ח, תקפז, א):

התוקע בשופר בתוך הבור ויש אנשים שעומדים מחוץ לבור, אם קול שופר שמעו, יצאו, ואם קול הברה שמעו, לא יצאו.

הגרש"ז הקשה מדוע אין מחשיבים את הקול ששמע השומע לקול הברה שאיננו קול השופר, ועונה לשיטת החזון איש שקול הברה נשמע קצת לאחר הקול המקורי, ואילו במכשירים חשמליים (אף בטלפון!) הוא נשמע מיד.¹

אמנם יש לזכור שקול הברה פסול לגבי שמיעת קול שופר, אך לא בטוח כלל שדין זה נאמר לגבי מצוות אחרות, וכך כתב הגאון הרב צבי פסח פרנק זצ"ל בספרו מקראי קודש.

הגרש"ז איננו מביין את חידושו של החזון איש, והאמת היא שגם החזון איש אמר את דבריו בבחינת "אפשר", כך שאין לדעת אם אכן הכריע כך להלכה.

1 על עצמו לא הקשה הגרש"ז ממקור זה כי לדידו השומע אינו שומע כלל מבר-חיובא אלא ממכשיר. רק לשיטת החזון איש יש להקשות מפני שהוא רואה את הקול כיוצא מבר-חיובא, ולכן יש לשאול מדוע לא נפסול מצד קול הברה.

2. דעת הגאון הרב פיינשטיין

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סי' קח) מתייחס הרב פיינשטיין לשאלה. נראה שדעתו כדעת החזון איש, והוא אף מרחיב ומבאר סברתם:

אבל מה שפשיטא ליה לכתר"ה שאין יוצאין בשמיעה ע"י מיקראפאן מטעם שהוא כמו ששומע מאינו בר חיובא לפ"מ דאומרים המומחים בטיבו של מיקראפאן שלא מוציא ממש הקול של האדם המדבר... שאומרים שנשמע קול אחר שנברא מקולו... הנה לדידי מספקא טובא אף אם נימא שהאמת כאמירת המומחים שלא נשמע קול האדם אלא קול אחר שנעשה מקולו... מנין לנו עצם כח השמיעה איך הוא? שאולי הוא ג"כ באופן זה שנברא איזה דבר באויר ומגיע לאזנו. וכן מסתבר לפי מה שאומרים חכמי הטבע שהקול יש לו הלוך עד האזן וגם יש קצת שיהוי זמן בהלוכו, ומ"מ נחשב שהוא קול האדם, לכן אפשר שגם הקול שנעשה בהמיקראפאן בעת שמדבר ששומעין אותו הוא נחשב קולו ממש וכן הא יותר מסתבר... ומטעם זה אפשר אין למחות ביד אלו שרוצים לקרא המגילה ע"י המיקראפאן מצד ההלכה.²

הסברו של הרב פיינשטיין לאי-הסכמתו עם האוסרים הוא שכל קול עובר כמה שלבים מיציאתו מהמדבר או התוקע עד שמגיע לאוזן השומע. אם כן מה לי שלבים אלה או אחרים. אמנם אפשר להקשות על דבריו שכל עוד אלו שלבים טבעיים, יוצאים בהם ידי חובה (גם העין אינה רואה כמו שאנו חושבים שהיא רואה, ועדיין זו ראייה טבעית), אך שלבים לא טבעיים אלא טכנולוגיים הם משהו אחר. למרות זאת גם הרב פיינשטיין אינו מוכן לפסוק את דבריו למעשה:

2 את הקושיה מקול הברה שמע הוא מתרץ אחרת: קול הברה הוא קול חלוש, וקול מקורי הוא חזק וברור, וכאן בקול חזק וברור עסקינן. הבחנתו אפוא היא לא בשיהוי הזמן אלא בחוזק הקול. שוב נעיר שיש הבדל בין קול שופר למצוות אחרות לעניין פסול קול הברה.

אך מ"מ כיון שלא ברור להיתר והוא ענין חדש, בכלל יש למחות כדי למונעם מלרדוף אחרי חדשות אחרות שלהוטים בזה במדינות אלו כמו שכותב כתר"ה.

סיבת הדחייה חשובה. אם הסיבה היא "לא ברור להיתר", הרי שאינו מוכן לסמוך על מה שכתב לפני כן כלל. אך אם הסיבה היא "והוא עניין חדש... כדי למונעם מלרדוף אחרי חדשות", הרי שיכול להיות שזה אמור בעיקר כלפי רמקול בבית כנסת (כפי שעושים הרפורמים), ואילו מכשיר שמיעה או שמיעה דרך הטלפון לחולים - אולי יהיה מוכן להתיר. אכן באגרות משה אור"ח ח"ד סימן צא כתב להתיר לאישה חולה שאי אפשר לה לשמוע בדרך אחרת את ההבדלה:

בענין שמיעת הבדלה ע"י טלפון לאשה הנמצאת בבית החולים הנה אם אי אפשר לה שתשמע הבדלה במקומה ודאי יש לה לשמוע על הטלפון שיותר נוטה שיוצאה בזה כדכתבתי בתשובה האו"ח ח"ב סימן ק"ח גבי קריאת מגילה וה"ה גבי הבדלה... כיון שא"א לה לשמוע הבדלה בבית החולים צריכה לשמוע ע"י הטלפון...

אם כן, מצינו שמיקל להלכה ולמעשה במקום הצורך כשאי אפשר אחרת (וכנראה גם מפני שזה לא יגיע לכדי "חדשות" שחשש מהן לעיל).

3. דעת הגאון הציץ אליעזר

בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סי' יא) נסמך על אותם שיקולי המקילים דלעיל, ואף שגם הוא מתיר רק בשעת הדחק, הוא מסכים להתיר השמעה ציבורית של קריאת מגילה בבית חולים:

...דבעיקר מה שבעינינו בזה הוא שהקול יהא יוצא ובא מכחו או אפילו מכח כחו של אדם בר חיובא, ויהא רק ממשמש ובא בלי הפסק (לאפוקי תקליטים), וזה ישנו כשהקורא משמיע את קול קריאתו באמצעות מיקרופון... על כן למסקנא דדינא נראה לפענ"ד, דנהי דלכתחילה בודאי יש לעשות כל טצדקי לחזור שלא להשמיע קריאת המגילה דרך מיקרופון. אבל בעברו וקראו בודאי אין מקום לבוא ולפסוק בסכינא חריפא שלא יצאו ידי חובתם והברכות כאילו היו

לבטלה, ובאין דרך אחרת, או כפי שנשאלתי במקרה אחר על בית חולים גדול שא"א להעביר שמיעת קריאת המגילה לחולים כי אם דרך המיקרופון, אזי המורה על כגון דא להתיר אפילו לכתחילה השמעת קריאתה באמצעות כלי המיקרופון אין מזחיחין אותו.

ד. שמיעה באמצעות מכשיר כשאפשר לשמוע גם בלעדיו מצוי הוא שמכשירים מגבירי קול נצרכים כדי לשמוע חזק יותר, אך ניתן לשמוע גם בלעדיהם. האם שמיעה באמצעותם באופן זה – יוצאים בה ידי חובה?

בשו"ת יחוה דעת (ח"ג סי' נד) כתב שיוצא ידי חובה (אף שדעתו באופן עקרוני כגרש"ז):

נראה שאלה היושבים סמוך לשליח צבור, והיו יכולים לשמוע היטב את קריאת המגילה מפיו, גם בלעדי הרם-קול, מסתברא ודאי שיוצאים ידי חובה, [וכעין מה שאמרו בגמרא (סוכה ב ע"א), דל עשתרות קרנים איכא צל סוכה]. ואפילו אם על ידי הרם-קול נשמע קולו של השליח צבור עבה יותר, או גבוה יותר, אין בכך כלום, שסוף סוף הצבור היושבים סמוך לו, שומעים את המגילה מפי אדם בר-חיובא, וכל הקולות כשרים.

ראייתו להתיר היא ממסכת סוכה, שם כתוב שאם צל הסוכה הוא מההרים הסוכבים אותה ולא מחמתה, עדיין אין זה אוסר, כיוון שלולא הרים אלה היה בסוכה צל מחמתה וההרים אינם יכולים לגרוע מכשרותה. אמנם בשו"ת תשובות והנהגות (לרב שטרנבוך הנ"ל, ח"א סימן קנה) חלק עליו וכתב:

שמע ברכה ברמקול [כמו בנישואין] וצריך לצאת ידי חובה, לא יצא, ואפילו קרוב למברך, ששומע גם קולו כשמעורב בקול פסול, נראה להחמיר דלא יצא. ואף דבחיבא ליה שומע בתרי קלי, ברמקול שאותו קול ממש קשה להבחין.

נראה שהבין שהמתיר מתיר מפני שיש כאן שני קולות – קול כשר (הנשמע ללא הרמקול) וקול פסול (העובר דרך הרמקול), וכיוון שחביב לאדם

הקול הכשר, מבחין בו ויוצא ידי חובתו בו (כמאמר הגמרא שתרי קלי לא משתמעו אך אם אחד הקולות חביב עליו - מבחין בו). על כך חולק הרב שטרנבוך שכיוון שהקולות זהים אי אפשר להבחין. לפי דבריו במכשיר שמיעה אין אפילו הוה אמינא להתיר, כיוון שנשמע רק קול אחד והוא דרך המכשיר. אולם אדם שיש לו מכשיר שמיעה רק באוזן אחת, נראה שיהיה פשוט הרבה יותר להתיר. אך נראה שהגר"ע יוסף התיר מטעם אחר - אף ששמע דרך המכשיר, כיוון שהיה שומע גם בלעדיו, אין המכשיר יכול לפסול.

ה. מסקנות למעשה

אמנם מצאנו מתירים, אך רוב המתירים התירו בדוחק וחששו לסמוך על ההיתר בשופי. בנידון דידן, אדם עם מכשיר שמיעה הצריך לשמוע מצוות כגון שופר, מגילה וכד', נראה להמליץ על סדר העדיפויות הבא (כמובן, הטוב ביותר שיהיה הוא המשמיע):

- א. ישב סמוך למשמיע ויוריד את מכשירי השמיעה בעת שמיעת המצווה (יוצא לכו"ע).
- ב. ישב סמוך למשמיע עם מכשיר השמיעה (בהסתמך על דעת הגרע"י שהובאה בסוף המאמר).
- ג. ישב אפילו רחוק וישמע דרך המכשיר (בהסתמך על סברת החזו"א ודברי האג"מ והצי"א).

יהי רצון שנזכה לשמש מרפא בכנפיה לרפואת כל חולי עם ישראל.